

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»
XVIII Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XVIII Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»**

**PROCEEDINGS
of the XVIII International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»**

**2023
Астана**

УДК 001+37
ББК 72+74
G99

«GYLYM JÁNE BILIM – 2023» студенттер мен жас ғалымдардың XVIII Халықаралық ғылыми конференциясы = XVIII Международная научная конференция студентов и молодых ученых «GYLYM JÁNE BILIM – 2023» = The XVIII International Scientific Conference for students and young scholars «GYLYM JÁNE BILIM – 2023». – Астана: – 6865 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-337-871-8

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001+37
ББК 72+74

ISBN 978-601-337-871-8

©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, 2023

ауқатты, өмір сүру ұзақтығын, "күшті" әлеуметтік және жеке-жеке ресурстардың болуын және т. б. қарастырады.

Денсаулық психологиясымен айналысатын шетелдік ғалымдар бақыт ұғымын кең мағынада әл-ауқат деп санайды [8]. Әл - ауқат - көп факторлы объект, өзара байланысты мәдени, психологиялық, әлеуметтік, экономикалық, рухани және физикалық факторлардың күрделі құрылымы. Бұл күрделі ұйым генетикалық бейімділіктің, әлеуметтік ортаның, дамудың жеке ерекшеліктерінің әсерінің нәтижесі болып табылады. Әл – ауқаттың бұл түсіндірмесі ДДҰ(1948) Жарғысының кіріспе бөлігіндегі денсаулық анықтамасына ұқсас: «денсаулық - бұл кез-келген аурулар мен ақаулардың болмауы ғана емес, сонымен қатар толық физикалық, психикалық және әлеуметтік әл-ауқаттың жағдайы». Осылайша, психологияда бақыт, субъективті әл - ауқат, сапа және өмірге қанағаттану контекстінде зерттелетін әл - ауқат ұғымын анықтау болып табылады.

Психология және әлеуметтік ғылымдардың нысаны ретінде бақыт феноменінің онтологиялық табиғатын ашуға байланысты маңызды мәселелерді ғылыми танымның кеңістігінде зерделеу ғаламдық тұрақты даму саласындағы мақсаттарға жетуге мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Snyder, C. R. Hope theory: Rainbows in the mind. Psychological Inquiry. 2002 N13 (4). P.249-275
2. Андреевский И. Е., Арсеньев К. К., Петрушевский Ф. Ф. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона.- М.: Аутопан, 1998, 607 с
3. Bentall R.P. A proposal to classify happiness as a psychiatric disorder. Journal of Medical Ethics 1992 N18.P.94-98
4. Габитов Т. Қазақ философиясы. - Алматы.: Лантар Трейд, 2019, 338 с.
5. Аргайл М. Психология счастья. - Спб.,2003, 268 с.
6. McMahon, D. M. Happiness: A history. -New York.: Atlantic Monthly Press, 2006
7. Wilson J. S. Profinite groups. 1997, P.89
8. Лакосина Н. Д., Сергеев И. И., Панкова О. Ф. Клиническая психология. М. :МЕДпресс-информ, 2003, 416 с.

ӘОЖ 159.9

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДАҒЫ ҚОРҚЫНЫШТЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қабдоллаева С.

kabdollaevas01@mail.ru

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Психология білім беру бағдарламасы, 4 курс студенті
Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші – пс.ғ.к. Б.Ш. Байжуманова

Мектепке дейінгі шақта жетекші іс-әрекет ойын болып есептеледі. Оның жетекші іс-әрекет болуы, қазіргі "баланың өзінің көп уақытын ойынмен алданып, үлкендердің еңбек әрекетіне аз немесе мүлдем араласпауына байланысты емес. Ойын баланың психикасында сапалы өзгерістер туғызады: онда мектеп жетекші болатын оқу әрекетінің негіздері қаланады. Балалардың ересек адамдармен бірлесіп өмір сүруге ұмтылуы бірлескен еңбек негізінде қанағаттандырыла алмайды. Бұл қажеттілігін балалар ойын үстінде қанағаттандыра бастайды, ойын арқылы өздеріне ересектер ролін алып, еңбектік өмірді ғана емес, сол сияқты әлеуметтік қарым-қатынасты да нақтылап көрсетеді. Баланың қоғамдағы осындай ерекше орны оның

үлкендер өміріне араласуының айрықша түрі болып саналатын рольдік ойынның пайда болуының негізіне айналады. Ойын үстінде сәбиге адамдар арасында болатын объективті қарым-қатынастар тұңғыш рет ашылып, ол әрбір іс-әрекетке араласу адамнан белгілі міндеттерді орындауды талап ететінін және бірсыпыра құқық беретінін біледі. Сатып алушының ролін атқарғанда, мәселен, бала сатып алуға ниеттенген затын мұқият тексеріп қарауға, қызмет көрсетуге байланысты ескертпе жасауға құқы бар екенін, бірақ дүкеннен шығарда сатып алған заты үшін ақша төлеуге міндетті екенін аңғарады. Сюжеттік ойында роль атқару дегеннің өзі рольде, көрсетілген міндетті орындау және ойынның басқа қатысушыларына байланысты правоны жүзеге асыру болып саналады. Белгілі рольдерді жүйелі орындау ойнаушы балаларды тәртіптендіріп отырады. Бірлескен іс-әрекет үстінде олар өз іс-әрекеттерін үйлестіруді үйренеді. Балалар тобының басқа мүшелерімен жасалынатын мұндай шынайы өзара қарым-қатынастар коллективтік сапаларды ғана қалыптастырып қоймай, сонымен бірге баланың өзіндік санасый да жоғары көтереді. Құрдастарына, туа бастаған коллектив пікіріне қарап бағдар алу баланың әлеуметтік сезімдерін: топқа ілесу, басқаға жаны ашу т. б. қабілеттерін қалыптастырады.

Сонымен, егер ойынның сюжеті балаға үлкендердің іс-әрекетімен және өзара қарым-қатынасымен таныстыруға мүмкіндік берсе, шынайы өзара қарым-қатынас оны балалар ойындарында байқалатын түрлі жағдайларда өзін ұстай білуге үйретеді. Мұның өзінде әр бала өзін ойынның жалпы жағдайына, балалардың осы тобының талаптарына және өзінің жеке-дара қабілеттеріне сай ұстауға үйренеді. Мінез-құлықты таңдау балалардың жалпы құрамына және өзіндік мүмкіндіктерін бағалауына байланысты. Бұйырып билеп-төстеуді ұнататын, сондай-ақ тасада қалып қойғанды дұрыс көретін балалар да болады. Баланың ойында алатын орны оның пассивтілігінің дәрежесін анықтамайды.

Соңғы жылдары мектеп жасына дейінгі балалардың негізгі әрекеті ойын сипаты мүлдем өзгерді десек болады. Ақпараттық кеңістікте, түрлі әлеуметтік желілердегі сюжетті фильмдерді қарап, қызығушылығына қоса, балада қорқыныш сезімдері де байқалады.

Қорқыныш - өзін-өзі сақтау инстинктіне негізделген, жүйке жүйесінің белгілі бір физиологиялық өзгерістерімен жүретін, қатерлі жағдайда туындайтын эмоция.

Бала қорқынышы - өмірге қауіпті немесе шынайы қатерге жауап ретінде дамып жатқан мазасыздық пен алаңдаушылық. Бала қорқыныштары, әдетте, ересектердің (ата-аналардың) психологиялық әсерінен немесе қайшылықтыр күресінен туындайды.

Ересектердегі невротикалық көріністерінің жиі болуы балалық қорқыныштарының туындау себебі болып табылады.

Мектепке дейінгі балалардағы қорқыныш ерекшеліктері ең алдымен:

- Қарапайым заттар оңай қастерлі монстрлармен оңай ойластырылады;
- Өздерінің қиялына қарай барлық балалар әртүрлі әрекет етеді;
- Ересектердің қауіп-қатер туралы алдын-ала ақылға қонымды түрде ескертуі;
- Ересектер кейде балаға жағдайдың немесе кез-келген әрекеттің зардабын эмоциялық түрде еске салады;
- Қорқынышты сөздер айтылды: «Сіріңкені алма – өзінді өртеп жібересің!», «баспалдақпен көтерілмендер!»
- Сөздердің екінші бөлігін еріксіз есте сақтайды және олар үнемі алаңдаушылық сезінеді:
- Кейбіреулер оларды ұмытып кетеді, ал басқалары жүйке бұзылуларын дамытады.

Барлық қорқыныш адамның жас ерекшеліктеріне байланысты және эмоционалды түрде сезімтал адамдарда көрінеді. Балалардың қорқыныштары оның ересектермен, оның ішінде тәрбиешілермен өзара әрекеттесу ерекшеліктеріне де байланысты: бағалау мен талаптардың сәйкессіздігі, авторитарлық қарым-қатынастың басым болуы.

Ересектердің қажеттіліктерін қанағаттандырудан қорыққандықтан, сондай-ақ қатаң құрылымды қатынас, қысым мен қаттылық жағдайы

Тәрбиешілер қолданатын барлық қатаң тәртіптік шаралар жиі айғай-шу, азғындық, теріс бағалаулар, жазалар, тыйымдарға дейін азаяды

Кез келген кішкентай бүлдіршіннің бойында бір қорқынышы болады. Психолог мамандардың айтуынша, баланың қорқынышы әртүрлі себептерден пайда болады. Көп жағдайда генетикалық фактор негізінде болатын қорқыныш жиі кездеседі екен. Яғни ана арқылы берілетін қорқыныш. Жүкітілік кезіндегі ананың қараңғыдан, қатты дауыстан, жәндіктерден, авто көліктен т.б. секілді қорқыныштары іштегі балаға тікелей беріледі. Қорқыныш дегеннің өзі — бір нәрседен жүрексініп сескенгенде, шошығанда пайда болатын сезім, қауіп-қатер, үрей. Функциялық тұрғыдан қорқыныш субъектіге алдағы қауіп туралы ескерту болып табылады.

Балалардың жас ерекшелігіне байланысты негізгі қорқыныштың түрлері:

- Жаңа туылған нәресте:
жаңа ортадағы қорқыныш;
анасынан алыстау қорқынышы; бөтен адамдардан қорқуы.
- 1 жастан 3 жасқа дейінгі балаларда
қараңғыдан қорқуы;
түнгі қорқыныштар;
жалғыз қалып қою қорқынышы
- 3 жастан 5 жасқа дейін
жалғыздық қорқынышы, яғни ешкімнің елемейі;
қараңғылық қорқынышы;
тыныш, тұйық ортадан қорқуы;
қиял-ғажайып кейіпкерлерінен қорқуы.
- 5 жастан 7 жасқа дейін
белгілі бір жағдайға байланысты қорқыныштар

Балалардың қорыққаны дұрыс па? Ғалымдар дұрыс екендігін көрсетеді:

- Қорқыныш - өмірімізді қауіптен сақтауға көмектеседі;
- Қорқыныш – бізді күшті етеді;
- Қорқыныш – бізді қарсыласымызды жеңуге баулиды;
- Қорқыныш – мұқият болуды үйретеді;

Балалардағы қорқыныш қайдан пайда болады десек, бірқатар себептерін көрсетуге болады:

- берілген психотравматикалық жағдайлар және олардың қайталануынан қорқу (араның, иттің биіктен құлап кету);
- болжамды жағымсыз жағдайлардың пайда болуын жиі еске түсіру;
- қауіп-қатерге жол бермеу туралы эмоциялық жағымсыз ескертулері бар балалардың тәуелсіз іс-әрекеттерін сүйемелдеу;
- тұрақты тыйым салу;
- балалармен жағымсыз құбылыстар туралы (авария, өлтіру, өлім, өрт туралы) әңгімелесу;
- отбасылық қақтығыстар, олардың көзі – балалар;
- құрбыларымен келіспеушіліктер;
- ата-аналардың жоқ ертегі кейіпкерлерін қорқыту (гоблин, әйгілі бір көзді, жалмауыз кемпір, перілер)

Сәйкессіздік – бала тәрбиешінің мінез-құлқын болжау мүмкін еместігін қорқытады. Тәрбиешілердің талаптарының үнемі өзгерістері, эмоционалдық тұрақсыздық және мінез-

құлқының көңіл-күйіне тікелей тәуелділігі балаларды шатастыруға әкеледі, қалай дұрыс жұмыс істеу керектігін түсінуге мүмкіндік бермейді.

Тағы да бірқатар **қорқыныш түрлерін** атауға болады:

- Норма жағдайындағы ағзаның қалыпты реакциясы. Жеңуге болатын, объектісі нақтыланған қорқыныш

- Патологиялық қорқыныш – адамдағы психикалық эмоциялық бұзылыс. Жеңу мен емделуі қиын

Белгілі бір жағдайларға байланысты қорқыныштарға мысалдар келтіріп кетейік:

- Өрт, тереңдік, түрлі апаттар, т.б.; ата-аналарының ұрысуынан, ұруынан қорқу; жануарлардан қорқу;

- қорқынышты түстерден қорқу; ата-анасынан айырылу қорқынышы; кешігіп қалу қорқынышы; өлім қорқынышы; ауруға шалдығып қалу қорқынышы.

- Аталған қорқыныштардың барлығы уақыт өте келе жойылады. Өйткені бұлар белгілі бір уақыт арасында ғана болатын қорқыныш, үрейлер.

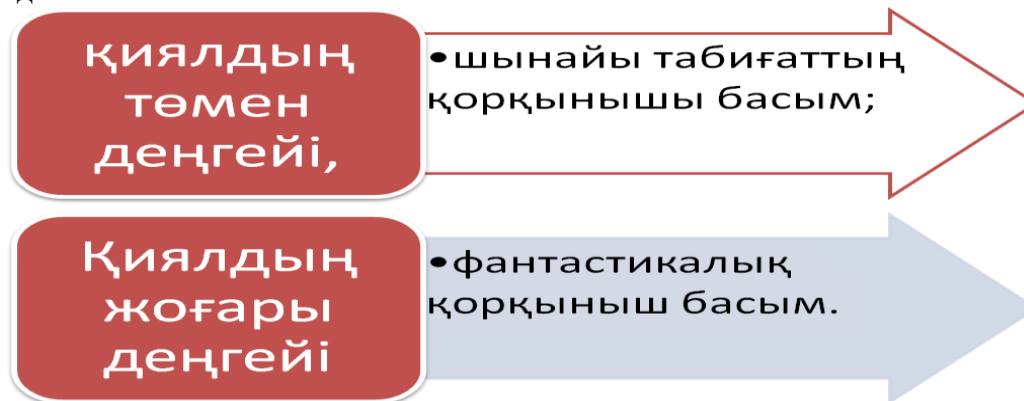
Алайда,

- Аталмыш қорқынышты уақыт еншісіне қалдырмай, оның бала бойында ұзақ уақыт сақталып, бойында қалмауы үшін ата-аналар мен тәрбиешілердің қосар үлесі зор.

- Бала кезінде қалған үрей өскенде де сыр береді. Оның соңы ересек кездегі психологиялық сырқатқа ұласуы әбден мүмкін. Сондықтан өсіп келе жатқан баланың бойында үрей-қорқынышы болса, оған бірден көңіл бөліп, барынша оны жеңуге көмектесу керек.

- Баланың бойындағы үрей-қорқынышын анықтаудың және оны жеңудің бірнеше әдіс-тәсілдері бар

5 жастағы балалар қиял дамуының әртүрлі деңгейлерімен ерекшеленетін қорқынышта байқалады:

Психология ғылымындағы қорқыныштың түрлері:

- Әлеуметтік қорқыныш: әлеуметтік статустағы қорқыныштарға жауап береді.

Мысалы сахна алдындағы қорқыныш

- Биологиялық қорқыныш: адам өміріне қауіп төнумен байланысты жайттар.

Мысалы өрттен қорқу

- Экзистенциалды қорқыныш: уақыт алдындағы қорқыныш, адам өмір сүруінің маңыздылығы алдындағы қорқыныш. Мысалы өлім қорқынышы

Меткеп жасына дейінгі балаларда түнгі қорқыныштар да жиі байқалады:

- бала ояу сияқты жүргенімен қорқады;

- көзі ашық болуы мүмкін, бірақ жақын жерде ешкімді көрмейді;

- барлық заттар, сондай-ақ бөлмедегі адамдар қорқынышты көрінеді;

- Қорқыныштың түнгі эпизоды әдетте 10-30 минуттай созылады;

- Баланы ояту кезінде оған ештеңе болмағандай болады.

Балада түнгі қорқыныш туындағанда не істеуге болады:

- Балаға қалыпты ұйқыға қайта оралуына көмектесу керек, оны түнде қасірет кезінде эпизодты ұйықтап жатқандықтан, оны оятуға тырыспаңыз. Бөлмеде муфталық жарық, баламен сөйлесу, тыныш дауыспен сөйлесу. Оны қолыңызбен ұстаңыз, айқайламаңыз, шайқамаңыз, себебі бұл жағдайды қиындатады.

- Зиянның барлық түрлеріне жол бермеу үшін барлық шараларды қолданыңыз, өйткені түнгі қорқыныш кезінде бала нәрестеден көтеріліп, жүгіріп барып, бір жерге барады. Баланы сәбиге қайтадан оралуға тиіс. Түнгі қорқыныштың пайда болуына жол бермеу үшін, оларды кейінірек күресу өте маңызды.

- Баланы түнгі уақытта қорқыныш дамытқан жағдайда, баланың шамадан тыс жоғарылауы ықтимал. Баланың күндізгі режимге сәйкес келетініне көз жеткізіп, күндіз ұйқысыз ұйықтаңыз. Трек, түнгі уақытта қорқыныш бар ма? Ұйқыға ұшырағаннан кейін 5 минутқа дейін жұмыс істеуге тырысып, түнгі қорқыныштардан 15 минут бұрын ояту үшін аптаның бір бөлігін көріңіз.

- Егер түнгі қорқыныш қайталанса, онда мұндай әрекеттерді басқа аптада қайталаңыз. Мамандардан көмек сұрауды ұмытпаңыз, түнгі террор эпизодтары қауіпті бала нәрсе сіздің өмір сүру үшін, егер, нәресте өте Мазасыз болып табылады және некогерентной нәрсе дейді, егер эпизодтары, түнде екінші жартысында байқалады, егер белгіленген күндізгі қорқыныш болса, 30 минуттан көп уақыт созылады, және түнде себебі болса Қорқыныш – стресстік жағдай.

Қорытындылай келе, қорқыныштардың алдын алу үшін немесе баланың алаңдаушылығын жою үшін ата-аналарға төмендегідей кеңестер береміз:

Көбіне балаға еркіндік беріп, оның достарын шақырып, бірге тиімді уақыт өткізуін қадағалаңыз; баланы жыртқыш аңдармен, полиция қызметкерлерімен, дәрігерлермен қорқытпаңыз. Өйткені бізге оның мәні болмаса да, балалар оны шын деп қабылдауы мүмкін; балаңызбен көңілді қарым-қатынас орнатыңыз; көбірек сурет салуға баулыңыз; баланы сол қалпында қабылдап, жақсы көріңіз. Ешкіммен салыстырмаңыз; өзіне деген отбасының жылуын сезінуі үшін балаға жақсы дос бола біліңіз.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Гонина, О. О. Психология дошкольного возраста : учебник и практикум для прикладного бакалавриата / О. О. Гонина. — Москва : Издательство Юрайт, 2015. — 465 с. — (Бакалавр. Академический курс). — ISBN 978-5-9916-3765-7. — Текст : электронный // ЭБС Юрайт [сайт]. — URL: <https://biblio-online.ru/bcode/382346>

2. И. С. Барчуков. Психология дошкольного возраста. Учебник для студентов учреждений высшего профессионального образования. Академия 2011г.

<https://www.unicef.org/kazakhstan/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BD%D1%8B%D0%B5-%D0%B7%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BA%D0%B8/%D0%B4%D0%B5%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%85%D0%B8>